

GLÄSSER NORBERT

VADAK VAGY BOLDOG HÍVŐK?

A mászkil kritika útjai a csodarabbi alakja körül
az Egyenlőségben 1918-ig

A modern európai önkép hierarchizált ellentétpárokból épült fel.¹ Ezek kutatása új területként nem csupán a természeti népekhez való viszonyulás kérdéseként a kulturális antropológiában, a történetiség rendjeként a történelemtudományban, hanem a premodern zsidó közösségek világához és a populáris zsidó kortárs szokások mászkil megítéléséhez kötődően a Jewish Studies keretében is feltűnt. Utóbbi esetében időbeli és térbeli ellentétekről beszélhetünk. Hogyan mutatják be a korábbi korok zsidó szokásait? Hogyan vetül ki az „időben távolinak” minősített a földrajzi térben. Hogyan válik „térben távolivá”? Tanulmányomban az *Egyenlőség* folyóirat chászid-képe példáján vizsgálom ennek a modern zsidó önképnek az ellentétpárjait, tovább sodródó diskurzuselemeit, a sajtó és a mászkil irodalom által terjedő toposzait. Az új városi modernizáló zsidó közösségek elitje az általa elhagyott vidéki közösségekhez komplex és ambivalens módon viszonyult. Ez egyszerre jelentette a vidéki életvitel kritikáját és vallási, romantikus idealizálását.²

A sajtó a fenti tendenciák egyik fóruma volt. Abrevaya Stein a sajtót egyszerre tekinti a változás manifesztálódásának és mechanizmusának a modernkori zsidóság köreiben. A sajtó az urbanizálódó népességhez kötődött. A zsidó élet megváltozott, és a modern sajtó segíteni próbált még inkább megváltoztatni azt.³ A chászidokról nyújtott olvasatokat az egyes csoportok életvilága és önképe határozta meg. A sajtóban megjelenő értelmezések a német nyelvterület zsidóságának általános tendenciáiba illeszkedtek, azok fővárosi adaptációit nyújtva. A diskurzusok alakításában részt vevő rabbik, tudósok és művészek, illetve írók, és publicisták nehezen köthetők egyetlen nemzetállamhoz. Tanulmányaik, vállalt új hivatalaik, utazásaik vagy más kapcsolataik révén a zsidó kultúra alakításában jelentős szerepet játszó központok között közvetítő szerepet tölthettek be.

A chászidokról nyújtott orthodox, neológ és cionista intézmény-közeli, illetve mozgalmi olvasat gyökeresen eltért. Ez egyúttal más stratégiákkal polemizálva a párhuzamos olvasatokra adott válaszokat is magába foglalta.

1 ANNTONEN 2005.

2 HYMAN 1993. 191.

3 ABREVAYA STEIN 2004. 5, 7-9, 16, 213.

Az orthodox vallási példaképek neológ értelmezéséről a Zsidó Híradó egyik polemizáló tudósításában megjegyezte, hogy

„azok közt, kikre a tudatlanság és rosszakarat a »csodarabbi« névvel minden rosszat vél rákenni, a zsidó tudomány nagy fáklavivőivel is találkozunk. (...) a kit elfogulttá tesz a gyűlölet (...) ha módját ejt-heti, hát dühös czikkeket ír a csodarabbik és zsidóság visszamaradott elemei ellen.”⁴

A csodarabbi fogalma azonban jóval elterjedtebbnek tekinthető a 19. század utolsó évtizedeinek magyar társadalmában, és messze túlmutatott a neológ hírlapírók polémiákban használt fogalomkészletén.

A népéleti alaktól az idegenig

A csodarabbi fogalma a pozitivista koncepciót követve a kor ismereteit felhalmozó lexikonokban és monografikus feldolgozásokban is megjelent. A Pallas Nagy Lexikona szerint a csodarabbi, „az ortodox zsidófelekezetben olyan rabbi, kiről hívei azt hiszik, hogy jövőbe lát, betegségeket és egyéb veszedelmeket imádkozással és talizmánokkal el tud hárítani s ezért sokan zarándokolnak hozzá.”⁵ A szócikk írója azt is megjegyezte, hogy a csodarabbi Lengyel- és Oroszországban gyakori, de magyarországi példát is hoz, a kortárs tálljai csodarabbira utalva. A Révai Nagy Lexikon 1912-ben a tizenkilenc évvel korábbi szócikket vette át, a konkrét példát általánosítva.⁶ A Magyar Nyelv Értelmező szótára 1959-ben jóval a chászid rebbék tényleges magyarországi működése és a vészorszakot túlélte orthodoxia elvándorlása után gúnyos vallási fogalomként határozta meg azt. A csodálatos, rendkívüli képességeket, amelyeket a hívei tulajdonítanak neki, már nem kötötte a megjelenés előtt kilenc évvel államilag felszámolt orthodoxiához. A csodarabbi a szótár értelmezésében olyan bölcs rabbivá válik hívei szemében, aki „a legsúlyosabb kérdésekben is tud dönteni, tanácsot adni, aki imádkozással, mágiával veszedelmet, bajt el tud hárítani valakiről.”⁷ A példák között itt már szépirodalmi utalások szerepelnek, Krúdyt és Karinthyt idézve.

A magyarországi felvilágosult társadalom hírlapírói felől a csodarabbik tevékenysége a népi, babonás szokás, illetve a pszichés patológikusság és szélhámosság képzetével társult. Ezt több regionális politikai és társadalmi lap tudósítása is jól tükrözi.⁸ A csodarabbiról nyújtott értelmezések a gazdasági alapú

4 Zsidó Híradó 1901. márc. 14. / 7. Hírek – Az újfehértói csodarabbi

5 N.N. 1893. 751.

6 N.N. 1912. 122.

7 N.N. 1959. 914.

8 Pl. Óbecse és Vidéke Társadalmi és vegyes tartalmu hetilap. 1909. aug. 15./ 2. Ujdonságok – Jövendő mondó rabbi.

antiszemitizmussal is összefonódtak. A szabadkai Bácskai Napló című politikai napilapban a zsidó származású hírlapírók csodarabbi-kritikáját már nem csupán olyan felvilágosult eszmék mentén értelmezték át, mint a racionalitás és az etika, hanem vélt gazdasági olvasatát is nyújtották.⁹ A cikk az emancipáció diskurzusaiban megjelenő társadalmi feltételeket és az integráció megkérdőjelezésének gondolatát kötötte össze a csodarabbi torz és a zsidóság felületes képével. A csodarabbi így egyúttal a neológiát ért külső támadások forrásává is vált, egy differenciálatlan külső kép keretében pedig a vélt „bűnök” szankcionálásának tárgya lett. Ezzel a mögöttes ideológiát: a gazdasági antiszemitizmust vagy az asszimilációt megkérdőjelező diskurzusokat erősítő metanyelvvé is válhatott.¹⁰

A csodarabbi és híveinek közössége Rudolf trónörökös által kezdeményezett és az egységes birodalmi tudat kialakítására törekvő Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben című sorozatban is megjelent. A monografikus feldolgozás, a Kronprinzenwerk célja földrajzi, történelmi és népéletre vonatkozó ismeretek nyújtása volt, a sajátos helyi vonások kölcsönös megismerésével segítve elő a birodalom népeinek egységét.¹¹ A csodarabbi a Galícia-kötetben kapott helyet. A galíciai zsidó népélettel jelenítették ugyanis meg a Monarchián belül élő kelet-európai zsidóságot. A monografikus sorozat a chászid zsidóságot és csodarabbijait mászkil olvasatban Magyarországon kívüliként, a szomszédos terület sajátosságaként mutatta be. A tradicionalitásra törekvő zsidó vallásosságról alkotott képet a szerző, Leo Herzberg-Fränk (1827-1915)¹² a népéleti leírásokba illesztette. Az atyáik világából kilépő zsidókkal szemben ez a világ testesítette meg az ősit kereső népleírás számára a figyelmet érdemlő területet. Ez ugyanakkor egy felvilágosult racionális kritikába is ágyazódott, ami kellőképpen eltávolította a bemutatott életformát és az érdeklődésre számot tartó jelenségeit a nyugati polgári világtól. Herzberg-Fränk a csodarabbit a babonaként megnevezett hiedelmek sorába illesztette, pusztán egy jelenséggé téve az őrző-védő amulettek, jóslások, temetőhöz és túlvilági hiedeleményekhez kötődő praktikák között. A csodarabbi egyúttal Galícia jellemzőjévé is vált, miközben a chászidokat a Talmudnak túlzott követőiként mutatta be a Monarchia művelt keresztény olvasói előtt.¹³

A csodarabbik és a „chászideusok” tematizálása azonban nagyobb múltra tekintett vissza, gyökereit a zsidó felvilágosodás híveinek hagyomány-racionalizálásában és koruk populáris zsidó szokásainak bírálatában kell keresni.¹⁴ A tudatosan modernizáló csoportok vélekedése a csodarabbi által jelképezett életvilágról és modernitáshoz történő viszonyulásról több ponton összefonódott a társadalom külső értelmezéseivel. Nem célok ezeknek a kapcsolódási pontoknak, az

9 *Bácskai Napló* Politikai napilap 1908. szept. 6./ 2-3. A csodarabbi Szabadkán. Az integráció megkérdőjelezése az emancipáció diskurzusaiban már kezdeteknél feltűnt. Lásd: KOMLÓS A. 1997. 39-40.; GYURGYÁK J. 2001. 45-50.

10 *Bácskai Napló* 1908. szept. 7./ 5. Hírek – A csodarabbi.

11 HOFER 2009. 109.

12 Brody-ban született bécsi történetíró, aki ifjú korától a hászkálai reformjainak képviselője, előbb egy felvilágosult Hirsch báró-féle iskola felügyelője, majd bécsi lapszerkesztőként és újságíróként dolgozott. Írásának magyarra fordítója a néprajzos Katona Lajos volt.

13 HERZBERG-FRÄNKL 1898. 487.

14 WODZIŃSKI 2009.

egymásra hatások irányainak és mechanizmusainak aprólékos feltárása, erre részben akadtak már kísérletek,¹⁵ részben pedig túlmutatnának az eredeti célkitűzésen.

A zsidóságnak az európai középosztály kultúrájába átlépő tagjai – főként az első generációknál – gyakran még ebben a sokat kritizált világban nevelkedtek. Ágai József önéletírásában például a vizsnyici chászidok a modern világ felé vezető út kezdetén kaptak fontos szerepet. A szerző a család velük való konfliktusát jelölte meg a hagyományos világgal való szakítás okaként.¹⁶ Ágainál a galiciáner chászid közeg egyszerre vált a felvilágosult, művelt világ és a prosperáló, a kitörés ígérését hordozó magyar vidék ellentétévé. Ágai egyszerre jelenítette meg a zsidók irányába a bürgerliche Verbesserung keretében és a vidék magyar többségét biztosítani kívánó asszimilatív nemzeteszme által támasztott elvárásokat, s lelte meg saját múltjában ennek tökéletes ellenvilágát. Ada Rapoport-Albert – a chászidizmus kutatását újragondoló, 1980-as évek végén rendezett konferencia tanulmánykötetének előszavában – megjegyezte, hogy a kelet-európai zsidó felvilágosodás irodalma nem csak a chászidizmussal kapcsolatos torz előítéletekért felelős, ami sokáig rányomta bélyegét a történetírásra, hanem a mozgalomba való bepillantás módjának és értelmezési kontextusának megőrzéséért is.¹⁷ Az értelmezés másik, de szintén a zsidó felvilágosodás gondolkodókörében mozgó csatornája a zsidó régiségek kutatása és a Wissenschaft des Judentums volt. Magyarországon a zsidó régiségek kutatásának képviselőjeként a chászidizmussal és rebbével elsőként Löw Lipót foglalkozott szegedi „zsidó teológiai” folyóiratában, a Ben-Chananjában. Löw a magyar zsidó történelem keretében tematizált irracionális és misztikus vonatkozásaiban elítélt chászidot a megalapozó emlékezeten – a hagyomány láncolatának történeti kontextusba helyezett vallási irodalmi rétegein – keresztül vezette végig a 18. századi lengyel chászidizmussig, és annak magyarországi megjelenéséig.¹⁸

A máskéül kritika közhelyei főként zsurnalisztikai és tudományos közvetítéssel, konkrét újságírók és kutatók által megjelenített, a hatalom és a művelt keresztény világ által autentikus izraelita felekezeti vélekedésként elismert és támogatott személyek közvetítésével a zsidóságon kívül is hatottak, s váltak a belső vallásreformtól független diskurzusok részévé. A csodarabbinak ugyanakkor élt egy orthodoxiához közelebb álló, a csodarabbi jámborságát elismerő, s azok életvitelét, ténykedését a keresztény népi hiedelemvilág alakjaihoz igazító külső értelmezése is. Az idealizált „magyar chászidról” alkotott keresztény képhez az orthodoxia és a neológia eltérően viszonyult. Az orthodox stratégia a vallásos életvitel külső elismeréseként épített be a regionális sajtó híradásait, míg a neológia gyakran vitába szállt a chászidokat méltató keresztény cikkírókkal.¹⁹

15 OIȘTEANU 2005.

16 ÁGAI 1900. 27., Vö. FENYVES 2010. 50.

17 RAPOPORT-ALBERT 1997. XXIII.

18 LÖW 1859. 146.

19 Az újfehértói csodarabbi példáján lásd: *Nagyvárad* 1897. okt. 7./ 5. Hírek – Elhunyt csodarabbi.; *Debreceeni Lapok* 1897. okt. 10./ 3. Ujdonságok – Az újfehértói csodarabbi halála.; *Nagyvárad* 1897. okt. 9./3-4. A csodarabbi temetése. – Sajat tudósítónk, *Nagyvárad* 1897. okt. 10./ 2-3. Az újfehértói

A neológ válaszreakciók és általában a neológ chászidizmus-értelmezések az askenázi zsidóságon belül megjelenő különböző tudatosan modernizáló diskurzusoknak a fővárosi adaptációi voltak. A galíciai és más lengyel mászkilok különböző korszakokból és társadalmi-politikai kontextusból származó diskurzusai mellett megjelent közöttük az urbanizálódó s a reform útjára lépett nyugati zsidó polgári rétegek gettónosztalgiaja, a felekezeti önmeghatározással és más nemzeti kultúrákhoz való igazodással szembe forduló zsidó reneszánsz gondolata, valamint a zsidó nemzeti létet a héber vagy jiddis irodalom által megerősítő kelet-európai irodalmi törekvés is.

Konrád Miklós a chászidok percepciójának alakulását a zsidóság többségi társadalomhoz és kultúrához való közeledése, a hászkálá és a külső politikai nyomás, a nemzeti asszimilációs törekvések és a társadalomban megjelenő antiszemizmus felől szemlélte. A chászidok percepciójára a neológ zsidóság saját zsidóságához való viszonyulásának egyik megnyilvánulásaként tekintett. Konrád megközelítésében a dualizmus kori neológ zsidóság önnön zsidóságához való viszonya a „hagyományos zsidó világtól való eltávolodása révén képlékennyé vált”.²⁰ Konrád elemzésében kiemelte, hogy a németországi és ausztriai példákkal ellentétben, Magyarországon az asszimilációban részt vevő egyéneknek a saját zsidóságukhoz való viszonyulása ritkán jelenik meg a történeti forrásokban. A neológ zsidóságon belül elkülönítette az asszimiláns zsidó polgárságot és a felekezeti közélet képviselőit, amelyet változó, ideológiailag inhomogén közegnek tekintette. Konrád szerint ez a neológ önkép az asszimiláció előtti és az asszimilációt elvető zsidóság jellegzetes vonásainak elutasítására épült. Az asszimilációra való hajlandóság felől elemezte a hászkálá képviselőinek jiddis nyelvhez való viszonyát, amit a Bildung jegyébe a zargon, a romlott nyelv elutasítása jellemezett. A jiddissel szembeni „averzió” a szakadás utáni irányzati viták során és – a viták neológ érvrendszerét közvetetten alátámasztó – Wissenschaft des Judentums keretében artikulálódott. E téren változást a zsidó nemzeti gondolathoz kapcsolódó modern jiddis költészet adaptációja hozott.²¹ Konrád megközelítésének másik pillére a vallási közöny neológ izraelita felekezeten belüli terjedésének felismerése és a német zsidóságtól átvett gettónosztalgia kérdése.²² A vallási közöny neológ izraelita felekezeten belüli terjedésének felismerése, Konrád példái nyomán főként az *Egyenlőség*en kívül tűnt fel, bár a lap írásából is olvashatók ki hasonló tendenciák. Ezeknek az írásoknak a kontextusa és a főszerkesztő egyes kijelentései azonban az *Egyenlőség*en belül megkérdőjelezzik a – Konrád által hangsúlyozott – fenti személtváltás századfordulós fővonalba kerülését. Mind a jiddis megítélésében, mind pedig a chászidok megváltozott percepcióját illetően Konrád is ambivalenciára hívja fel a figyelmet.²³ Konrád által kiemelt következtetlenség azonban nem korlátozódott csupán a lap

csodarabbi temetése. Irta: Ifj. Móricz Pál. Ujfehértó, okt. 9. Ifj. Móricz Pál és más publicisták írásaira az *Egyenlőség* is reagált.

20 KONRÁD 2005. 1335.

21 KONRÁD 2005. 1337-1354.

22 KONRÁD 2005. 1356-1361.

23 KONRÁD 2005. 1346, 1359.

főszerkesztőjének személyére, hanem általánosságban jellemezte a chászidok *Egyenlőség*ben nyilvánosságot nyert tematizálását.

A forrásanyagból kiindulva, munkahipotézisként az *Egyenlőség*en belül célszerűbbnek tartom a párhuzamos diskurzusok meglétének feltételezését. A jiddis, a gettónosztalgia és a vallási közöny esetében hasonló diskurzív megközelítés már Konrád Miklós elemzésében is feltűnt. Felvetésemben viszont nem konkrét jelenségekhez való változó viszonyulásokra kívánok rákérdezni, hanem azokra a diskurzív keretekre, diskurzusfolyamokra²⁴ összpontosítani, amelyek a konkrét történeti-társadalmi térben, egy adott szerkesztői, hírlapírói elit stratégiáin belül artikulálódtak. Az *Egyenlőség* chászidizmus-tematizálásában ilyennek tekinthetők a kulturmissziós propagandisztikus önmegerősítő írások, a *Wissenschaft des Judentums* eredményeit népszerűsítő rovatok és az aktuális sajtóvitákkal összefonódó célzatos közlések, valamint a kuriozitás vagy az egzotikum erejével ható közvetlen találkozások útbeszámolói. A „chászidok neológ percepciójának változása” ugyanis az *Egyenlőség* hasábjain inkább társadalmi-politikai kontextushoz kötődik. Ezt a folyamatot kísérhetjük végig, ha a különböző, párhuzamosan működő, de egymástól nem független diskurzív kereteket vesszük szemügyre.

A vadság árnyéka és az értelem fénye

Az *Egyenlőség* chászid-percepciója a dualizmus utolsó két évtizedében igen változó, nehezen köthető jól kirajzolódó, történeti folyamataként megragadható tendenciákhoz. A chászidok a különböző cikkekben egyaránt képviselheték a tudatlanság, a tanulatlanság és a nyugati műveltség hiányának „sötét” világát, a babonákban hívők, a megtevesztők és a fanatikus megtevesztettek körét, valamint azt az egyszerű vallásosságot, ami – legalábbis történeti távlataiban szemlélve – sajátos körülményei okán a művelt nyugati világ megértésére tarthat számat. A lap stratégiájában tapasztalható ambivalencia azonban más megvilágításba kerül, ha Szabolcsi Miksa és a lap köré gyűlt hírlapírói elit állításait nem a lapon belül kialakult nézeteknek, hanem adaptált, a korábbi mászkil irodalmi hagyományokból kölcsönzött beszédmódoznak tekintjük. Ha elfogadjuk, hogy az *Egyenlőség* publicistáit a tudatosan modernizáló zsidóságon belül olyan nagy társadalmi diskurzusok vezérelték, amelyek az új eszmék hirdetését és az újítások útjára lépett zsidóság pozitív önképét voltak hivatottak szolgálni, akkor felmerül a kérdés, hogy hogyan befolyásolták ezek a narratív keretek a magyarországi chászid zsidó megformálását. Azt fontos továbbá szem előtt tartani, hogy az írások jelentős része nem a közvetlen találkozás élményén alapult, hanem egy narratív stratégia keretében tekintett a chászidra. Brunner nyomán²⁵ ugyanakkor azt sem feltételezhetjük, hogy a személyes tapasztalaton alapuló chászid-értelmezés

24 Siegfried Jäger nyomán, lásd: KASCHUBA 2004. 203.

25 BRUNNER 2000.

el tudott volna szakadni a magyar társadalmon és a neológián belüli meghatározó nagy társadalmi diskurzusoktól. Innentől fontos kérdéssé nem maga a századfordulós neológ chászidizmus-percepció változása válik, ami összképében még számos következetlenséget és ellentmondást hordoz, tényleges váltássá pedig a Horthy-korszak gyökeresen megváltozott politikai és társadalmi közegében válik, hanem maguk a továbbgördülő diskurzuselemek. A Siegfried Jäger-i értelemben vett diskurzus-folyam számos olyan elemet tartalmaz, amely korábbi diskurzusok részeként sodródik tovább.²⁶ Szabolcsi Miksa élete utolsó másfél évtizedében szerkesztett *Egyenlőség*ben pedig számos olyan diskurzuselem található, amelyből később a két világháború közötti lap írásai is építkeznek. Ezen elemek közös vonásaként említendő, hogy kivétel nélkül a hászkálából fakadó kulturmissziós törekvésekből eredtek. Ezekkel a törekvésekkel a chászidizmus vonatkozásában csupán a cionizmus szakított, miközben a kulturmissziót egy zsidó nemzeti misszióval cserélve fel, a chászidban pedig a népiként továbbélő ősit lelte meg.

A chászidokról folytatott diskurzusok egyrészt az elvárások és az igazodás igénye mentén alakultak, másrészt a kulturmissziós küldetéstudat és a hátrahagyott világ iránt táplált nosztalgia határozta meg azokat. Konrád Miklós a galíciai zsidósághoz való viszonyulásukat a külvilág kazár-diskurzusa és a jiddis nyelvészeti/ társadalmi értékelése felől közelíti meg. A kazárokról folytatott antiszemita diskurzusok tagadták a különbséget az eltérő zsidó irányzatok és csoportstratégiáik között. Ezt a Bácskai Napló szabadkai csodarabbi-látogatásról írott cikkében is láthattuk. Erre az *Egyenlőség* apologetikus cikkeiben a történeti elemzések is rámutattak.²⁷ A romlott nyelvként felfogott jiddis a különböző neológ hírlapírói értelmezésekben a magyarosodás kerékkötőjeként, leglátványosabb akadályaként tűnt fel.²⁸ A jiddis használatáról folytatott viták szorosan kötődtek a kulturmissziós törekvésekhez is.

A neológ sajtóban hangsúlyosan jelent meg a nemzethez tartozás gondolata.²⁹ A neológ zsidóság missziós küldetése ennek keretében kettős volt: egyfelől a dualizmus idején az elsajátítható magyar kultúra által a magyarság érdekeinek védelme, nemzetiségi területeken a magyar kultúra megjelenítése és terjesztése, másfelől egy belső, zsidóságon belüli missziós tudat: a felvilágosult európai kultúra terjesztése. A belső kulturmisszió kritikája elsősorban az oktatásra, a következő nemzedékre irányult. Ez túlmutatott a Galícián keresztül érkező kelet-európai zsidó bevándorlók kérdésén, és inkább tekinthető a tradicionalitásra törekvő stratégiák általános bírálatának. A modern rabbiszeminárium vitáitól a korszakon végigvonuló neológ attitűd a vidéki orthodox és chászid Talmudiskolák, valamint a szentföldi osztrák-magyar kolel megítélésében egyaránt megjelent.³⁰ A visszamaradottságként értelmezett orthodox viszonyulás a vallási és világi ismeretekhez, autoritásokhoz és a történetiség rendjéhez a neológ belső

26 Lásd: KASCHUBA 2004. 203.

27 KONRÁD 2005. 1352-1353.; Vö. FEJTŐ 2000. 102.; PREPUK 1997. 114.; JELINEK 2007. 8-9.

28 Vö. KONRÁD 2005. 1343-1344.

29 *Egyenlőség* 1882. dec. 30./ 4. A zsidóság missziója, vö. ZIMA 2008. 247.

30 Pl. *Egyenlőség* 1912. jún. 2./ Melléklet 1. Meturgeman—üzenetek és magyarázatok, Még egy chalukát! [Írta:] Szabolcsi Miksa

kulturmisszió legitimáló közhelyévé vált. Amíg a Monarchia-kötet felvilágosult népleírásában a populáris zsidó szokások és a jellegzetes viselet a regionális sajtóságok megjelenítője volt, addig a kelet-európai zsidónak ugyanezen képe az *Egyenlőség* kulturmissziós írásaiban a beilleszkedésre való képtelenség jegyeinek hordozójává lett.³¹ A kulturmissziós diskurzus összefonódott a megreformált judaizmus univerzalista erkölcsi missziójával is, ami a judaizmus eszkatológikus vonásait értelmezte át. A zsidóság új történelmi küldetésében az ideális zsidó a modernitás élharcosa lett, aki példát mutat az emberiség egészének. Küldetésének lényege Mezei Ernő publicista és függetlenségi politikus³² megfogalmazásában, „hogya a maga kijelölt helyén, pusztán saját sorsának példájával előítéleteket tördössön, új igazságokat felmutasson és terjesszen, s a felvilágosodás hadsoraiknak kifogyhatatlan tartaléka, az emberiség haladásának becses kovásza maradjon.”³³ A galíciai zsidóságot megcélzó kulturmissziós törekvések legintenzívebbé az első világháború idején váltak, a galíciai menekültek tapasztalatából és a győztes háború biztos reményéből táplálkozva. Székely Ferenc bankigazgató megfogalmazásában – aki egyúttal udvari tanácsos, a Rabbiképző vezérőlbizottsági tagja és az első világháború előtti unifikációs mozgalom elindítója is volt³⁴ – a magyar neológia feladata a galíciai zsidó tömegek átsegítése a modern európai kultúrába.³⁵ A tömegesen Magyarországra érkező, és ezáltal az itteni zsidóság iránti ellenszenvet növelő chászid zsidók az *Egyenlőség* értelmezésében nevelésre szorultak. „Ez az életerős, termékeny, tehetséges józan nép hasznos, derék állampolgárokká nevelhető. De nevelni kell.”³⁶ – állapította meg Székely Ferenc. Az „elmaradott lengyel zsidók” modernizálása pedig, a magyar neológ zsidóság feladata. A chászidok és cádikjaik ekképp a századfordulós kulturmissziós propaganda bírálatainak visszatérő témájává váltak. Az *Egyenlőség* a kelet-európai zsidóságot elmaradottnak tekintette, és megváltoztatásának, átalakításának sürgető feladatát hirdette.³⁷

E mögött a különböző zsidó csoportok közötti határvonalak neológ szempontú átrajzolása állt. A tudatosan modernizáló csoportok élén megjelenő elit a különböző stratégiákat követő, önálló elitekkel rendelkező tradicionalitásra törekvő csoportstratégiákat egy olyan egységes zsidóság koncepciójában kísérte meg bemutatni, melynek középpontja és eliteje maga a neológia lett volna, a modernitáshoz másként viszonyuló zsidóságnak pedig a „művelt elit” által felemelendő néprétegek szerepe jutott volna. Ez egyben a felvilágosodás eszméihez és a modernitás új igényeihez igazított vallásgyakorlás terjesztésének törekvéseit is hivatott volt szolgálni.

A chászidok különböző modern reformgyakorlatoktól eltérő liturgiája és közösségi vallási élete szintén a kulturmisszió kritikája alá esett. A közhelyes

31 Pl. *Egyenlőség* 1912. jún. 16./ 1-4. Külföldi és Magyarországi orthodox vezérek [Írta:] Szabolcsi Miksa

32 Lásd: SELTMANN 2000. 591.

33 *Egyenlőség* 1913. szept. 28./ 4-5. Az örök zsidó [Írta:] Mezei Ernő

34 ÚJVÁRI 2000. 833.

35 *Egyenlőség* 1916. ápr. 16./ 3-5. Háború után. [Írta:] Székely Ferenc

36 *Egyenlőség* 1916. ápr. 16./ 3-5. Háború után. [Írta:] Székely Ferenc

37 *Egyenlőség* 1888. december 16./ 6-7. Nem kell iskola! Irta: Hammer Izrael

megfogalmazások azonban nem tekinthetők a neológ hírlapírók sajátos, az *Egyenlőség*en vagy a neológán belül kialakult nyelvezetének. Bár kevésbé heves megfogalmazásban, hasonló általánosítások olvashatók a bécsi zsidó történetíró, a mászkil Leo Herzberg-Fränkli írásában is a monarchikus emlékezet formálásának szándékával.³⁸ A galíciai mászkilok chászid-kritikája Budapesten azonban nem csak Herzberg-Fränkli révén hathatott. Marcin Wodziński rámutat arra, hogy a felosztott lengyel területek mászkil zsidói olyan különböző csoportokat alkottak, amelyek ideológiai és társadalmi, belső és külső tényezők összehatásaként eltérő és időben változó chászidizmus-kritikákat hoztak létre. Wodziński azt is kiemeli, hogy ezek a kritikák nem a közvetlen tapasztalatból eredtek, hanem egy komplex írásbeli stratégia folyamányai voltak. A galíciai és az orosz fennhatóság alatt lévő lengyel területek mászkil mozgalmi az állammal kialakított viszony függvényében gyökeresen eltértek. Az 1840-es években a jelentős németországi tudatosan modernizáló zsidó sajtók a lengyel mászkilok vádjaitól voltak hangosak, amelyekben a lengyel zsidóság legfőbb problémájaként a chászidizmust jelölték meg.³⁹ Ezek olyan vádak voltak, amelyek közhelyként később az *Egyenlőség* írásaiban is megjelentek, s a kulturmissziós érvrendszer keretében központi helyet kaptak. A németországi zsidó sajtóban a chászidokat a zsidó tömegek kiszipolyozóiként és a vak fanatizmus bástyáiként emlegették,⁴⁰ ami a nyugati mászkil chászid-képet bő fél évszázadra meghatározta. Az 1840-es évek sajtótermékeiben publikáló mászkilok azonban vajmi keveset tudtak a chászidizmusról, ahogyan Wodziński megjegyzi, saját programjaikat fejtették ki és sikertelenségeik magyarázatát adták meg a chászidizmusra hivatkozva. A chászidok itt elsősorban krízis- és konfliktuskezelő, bűnbakkereső mechanizmusként funkcionáltak. Helyes megoldásnak pedig leggyakrabban a teljes elutasításukat tekintették.⁴¹ Wodziński által elemzett 19. századi mászkilokra vagy műveikre bár konkrét, visszavezethető utalás nem található, Szabolcsi Miksa, Hammer Izrael, Mezey Ernő, Székely Ferenc és az álnéven publikáló Secundus írásaiban, közhelyeik visszaköszönek a lap hasábjain.

Szabolcsi apologetikus írásában a hászkálá fontosabb reformjait ütköztette egyedül üdvös útként a démonizált chászid-képpel. Sorra jelent meg ennek során témaként a bürgerliche Verbesserung, a nyelvi asszimiláció, a liturgia nyugati polgári esztétikumhoz való igazítása és a vallás erkölcsi racionális átértelmezése.⁴² Szabolcsi negatív képe a populáris zsidó szokásokkal szembeni averzióból, a tradicionalitásra törekvő vallási élet félreértelmezéséből, és a nyugati polgári éthossz számonkéréséből eredt. Így válhatott Szabolcsi értelmezésében a chászidizmusra adott egyetlen ésszerű válasszá a kulturmisszió. Kivitelezhetlensége viszont evidens megoldássá a magyar zsidó felekezeti létezől való távollattást és egyúttal az ország határain kívül tartást tette.⁴³

38 HERZBERG-FRÄNKLI 1898. 501. vö. *Egyenlőség* 1888. dec. 16./ 6-7. Nem kell iskola! Irta: Hammer Izrael

39 WODZIŃSKI 2009. 250-251.

40 WODZIŃSKI 2009. 116-199.

41 WODZIŃSKI 2009. 252.

42 *Egyenlőség* 1897. okt. 24./ 5. Csodarabbik Magyarországon. – Magyarázat egy közre nem adott hírre.

43 *Egyenlőség* 1897. okt. 24./ 5. Csodarabbik Magyarországon. – Magyarázat egy közre nem adott hírre.

A neológ kulturmisszió bár használt vallási szövegeket és hagyatkozott vallási autoritásokra, amiben viszont az orthodox sajtótól eltért, az a szövegek megválogatása és a használat kontextusa volt. Az elmaradottságot és az „igazi judaizmustól” való „sötét középkori elhajlást” a mászkilok körében kedvelt Maimonidész Tévelygők útmutatójával törekedtek alátámasztani.⁴⁴ A neológianak nem csupán a vallási hagyományhoz való viszonyulása jelent meg a sajtóvitákban, hanem a nemzedékek kapcsolatáról, és a leszármazás jelentőségéről is sajátos képet közvetítettek a rivális irányzati stratégia jellemzése vagy bírálata során.⁴⁵

Boldog, hívő világ

A kulturmisszió a chászidok társadalmi értelmezésének fontos keretét szolgáltatta, azonban nem az egyedülit. Az *Egyenlőség* fővonalbeli diskurzusa mellett a neológiában jelen volt a chászid világnak egy olyan átértelmezési kísérlete is, amelyben ha nem is minden esetben saját idealizált, vágyott világaikat lelték fel, de követhető példákat láttak, vagy megértőbb attitűdöt tanúsítottak a chászidizmus iránt. Természetesen ez is átértelmezés volt, amelyhez a jelentéstartás egy fővárosi – önmagát a nyugati művelt középrétegek részének tekintő – neológ interszubjektív mezőben zajlott.

Konrád Miklós elemzésében a megértőbb attitűdöt főként a vallási közöny és az ifjúsági szocializáció problémáinak felismeréséhez köti.⁴⁶ A külföldi kutatók a nyugat-európai polgárság századfordulós kiábrándultságát és új utak keresésének igényét emelik ki. Németországban Buber 1901-es fellépése, a zsidó reneszánsz gondolata, amelyben Buber a chászidizmust választotta példázatul, Asher D. Biemann szerint ugyanúgy új utak keresését célozta, mint az első világháború éveiben a bécsi felsőközéposztály gyermekei körében mutatkozó azon tendencia, ami David Rechter szerint új közösségi és identitásformák keresésére irányult és különböző szétartó fonalak mentén rajzolódott ki.⁴⁷ Marcin Wodziński pedig rámutatott arra, hogy – a magyarországi kulturmisszió okán fentebb elmített – lengyel mászkil chászid-kritika mellett időszakosan megértőbb hangvételű chászidizmus-értelmezések is teret nyertek a lengyel-zsidó felvilágosodás irodalmában. A chászidizmus átértelmezését Wodziński szerint több tényező segítette: a pozitivizmus ideológiai válsága, a racionalizmust megkérdőjelező ideológiák feltűnése, az ezoterikus tanok iránti rajongás, az új korszak zsidó társadalomban feltűnő politikai tömegmozgalmai és a kialakuló zsidó nemzeti önértelmezés is.⁴⁸ Hasonló budapesti olvasatok ugyanis a fővárosi neológ lapokban szintén megje-

---

44 *Egyenlőség* 1900. aug. 12./ (melléklet) 2. Meturgeman (Szerkesztői üzenetek) Ujfehértó.

45 A történetiség rendjéről, szocializációs mintákról lásd: GLESZER – ZIMA 2009.; GLÄSSER 2012.

46 KONRÁD 2005. 1358-1359.

47 BIEMANN 2001. 60., RECHTER 1996. 26.

48 WODZIŃSKI 2009. 180-227, 252-254.

lentek, a kulturmissziós diskurzussal versengő vagy összefonódó értelmezések képében.

A neológián belüli megértőbb attitűd nem kötődik szorosan az *Egyenlőség*hez, annak ellenére, hogy ott is fellelhetjük a merev kulturmissziós diskurzustól eltérő attitűdöket, valamint annak ellenére, hogy Szabolcsi Miksa tollából is sajtó alá kerültek olyan írások, amelyekben Szabolcsi korábbi saját felvilágosító feddéseinek visszhangjai miatt dorgálta meg az olvasói levelek íróit. Ha Szabolcsi Miksa különböző évfolyamokból származó kijelentéseit összevetjük, a főszerkesztő önmagával kerül ellentmondásba,⁴⁹ ami nem egyeztethető össze egy jól kirajzolódó szemléletváltás feltételezésével.⁵⁰ A chászidok iránti attitűdöt átértelmező cikkek részben a vallási szocializáció kérdéseire, részben pedig pszichologizáló olvasatokhoz és a misztikum iránti fogékonysághoz kötődtek.

Fényes Mór a PIH vallástanára írásában – az *Egyenlőség*ben megjelenő – „vadak táncától” és a tudatlanság melegágyától gyökeresen eltérő neológ „chászidizmus-percepcióval” találkozhatunk. A fővárosból nézve a művelt világban kínos, esetleg szégyenletes chászid világ, közelebről megismerve ideális, erkölcsös vallási légkörré válik. Fényes nem a kulturmisszió célpontját képező arctalan tömeget látja, hanem a chászid embert keresi.⁵¹ Az *Egyenlőség*ben megjelenő uniformizált, időnként a hevesebb kulturmissziós kritikákban démonizált chászid-képtől eltérően Fényes átértelmezte magát a chászid imát is. Ez azonban elsősorban példázatnak tekintendő. Szempontjait a neológ nevelés kérdései alakították, a chászid csupán egy példázattá vált. Fényes a vallásosság tekintetében a máramarosszigeti chászidokat állította mintaként a nyugat-európai zsidóság elé.

A fővárosi izraelita vallási nevelés korabeli problémái között a vallási autoritás hanyatlása, a vallásosság individualizálódása és a vallási közöny növekedése említhető, ami viszont egy általánosabb tendenciába illeszkedett.⁵² Ezt a tendenciát az *Egyenlőség* cikkírói is észlelték, ugyanakkor a századfordulón ritkán kötötték össze olyan értelemben a chászidizmussal, ahogyan azt Fényes *A Jövőben* tette.

A fővárosi neológián és az *Egyenlőség*ben belül nem pusztán szemléletváltásról van szó. Sokkal inkább a lapon túlmutató eltérő koncepciókról, amelyek között a jövő nemzedék vallási szocializációjának kérdése csupán a felmerülő problémák egyike. A különböző diskurzusok közül az *Egyenlőség*ben a kulturmisszió vált meghatározóvá, amíg más, kisebb lapokban és folyóiratokban a gettónosztalgia és az ifjúság vallási közönyének felismerése kerülhetett előtérbe az adott

49 A teljesség igénye nélkül lásd: Kuthi Zsigmond cikkéhez írott szerkesztői megjegyzést, majd egy későbbi Meturgeman rovatot, amelyben Szabolcsi szerkesztői üzenetei olvashatók. *Egyenlőség* 1897. márc. 21. / (Melléklet) 1-3. A csodarabbik és a chassidizmus történetéből [Írta:] Kuthi Zsigmond; *Egyenlőség* 1903. dec. 6./ 7-8. Meturgeman Valamit a csodatevő kabbaláról. [válasz] Dr. B. J.[-nek.] A főszerkesztő ingadozó, szituációfüggő véleményalkotásáról később, a Wissenschaft körébe utalando tudománynépszerűsítő írásokat, illetve a chászidokkal való személyes találkozásokat taglaló fejezetekben esik szó.

50 Konrád Miklós egy századfordulós neológ „percepcióváltást” feltételez. KONRÁD 2005. 1358.

51 *A Jövő* 1897. júl. 16./ 8. A legsötétebb Magyarországból. [Írta:] F. [ényes] M. [ór]

52 Vö. GLESZER – ZIMA 2009. 347-349.; KÓSA 2002.; KARÁDY 2000. 175.

lap jellegétől, szerkesztői elitjétől, felvetett problémáitól és megcélzott olvasótáborától függően.

Maga Szabolcsi és Fényes is más-más perspektívát képviselt. Amíg a neológ hitközségi intézményeken és vallási életen belül viszonylagos belső biztonságban és megállapodottságban megfogalmazódhatott – a lengyel mászkilokhoz hasonlatosan – a chászidokkal való „együtt-hívés” gondolata, addig politikai-társadalmi téren a rivális érdekcsoportok küzdelmét tekintve, a chászidok a saját csoportstratégia veszélyeztetőiként tűntek fel a heves kulturmissziós írások megfogalmazói számára. Az elutasításon túl megjelenő kulturmisszió önmagában is a „magyar Izrael” legitimitását erősítette egy olyan fővonalbeli magyar nemzet-konceptióban, amely a nemzethez tartozás kritériumául az elsajátítandó nyelvet, kultúrát és a magyarság sorskérdéseivel való azonosulást tette meg.

Szabolcsi Miksa halálát követően fia, Szabolcsi Lajos vette át a lap szerkesztését. Részben a változó társadalmi körülmények hatásaként, részben pedig a felekezeti egység megteremtésére tett kísérletekkel szorosán összefonódó önreprezentáció keretében a neológ hetilapban az orthodox hírek és az orthodox rab-biktól vagy orthodox személyektől származó írások is helyet kaptak. Ez vezet el a „magyar chászid” a „kállói szent pap” toposzának későbbi kialakításához.

Az amulett-felírásoktól a „magyar chászidizmus” történetéig?

A 19. századi német nyelvterületen kibontakozó új zsidó tudományosság, a Wissenschaft des Judentums az új elit vallási szövegek gyökeres újraértelmezésére formált igényének legitimálója volt. Művelői a vallási kánon megváltoztatásához külső, szekuláris, történelmi ismeretekre támaszkodtak. Az új zsidó tudományosság értelmező elitje különbséget tett a régi *Tóra*-tanulás és a kritikai tanulmányok között.⁵³ Az *Egyenlőség*en belül ható Wissenschaft a vallási, befelé irányuló, közösségre összpontosító törekvéseket testesítette meg. Célja a zsidóság kötődésének erősítése volt saját vallási múltjához, de egyes értelmezésekben univerzalista erkölcsi misszióba illeszkedhetett. Szabolcsi Miksa Meturgeman rovatban közölt válaszai viszont a szekularizáló irányzat egyes megállapításait és attitűdjeit is megjelenítették a kabbala és a chászid szokások bírálata során.⁵⁴

A chászidokat érintő vallási kérdések modern tudományos kritikájának gyakori és a kulturmissziós érvrendszer kibontásához kellő teret nyújtó témája az amulettek készítése és a lélekvándorlás tana volt.⁵⁵ Szabolcsi Miksa számos írásában ostromozta az amulett-készítés szokását, amelyet az igazi egyistenhit tiszta

53 MEYER 2004. 107., 108., 110.

54 Vö. MEYER 2004. 111-112.

55 *Egyenlőség* 1909. jún. 6./ 5-6. Tárca. Két amulett-felírás körül [Írta:] Szabolcsi Miksa; *Egyenlőség* 1909. jún. 13./ 7. Meturgeman Még valami a kameákról. Nun.; *Egyenlőség* 1909. okt. 31./ 11-12. Hírek – A haltemetés.

formájától igen távol esőként mutatott be. Egy-egy beküldött amulett a feltett kérdésen túl jó okot szolgáltatott a kulturmissziós írásokból és más hasonló témájú szerkesztői fejtegetésekből származó érvek felvonultatásához.

Szabolcsi és szerkesztő társai azt az új zsidó tudományosságot alkalmazták, amely keretében a kutatott terület belső normáinak egy részét – az objektivitás jegyében – a kutatók többé már nem érezték önmagukra nézve kötelezőnek, ahogyan ezek a normák a kritikai leírásban sem éreztették hatásukat. Az új zsidó tudományosság képviselői új, a tradicionális zsidó tanulmányok számára idegen forrásokat vontak be. A zsidóság által írott tradicionális héber és arameus források ugyanis nem minősültek elégségesnek a történeti kutatás számára. Megjelentek egyrészt a zsidó irodalomból eredő, ugyanakkor a judaizmuson kívül eső, különböző nyelveken továbbélő szövegek, amelyek révén a zsidó kreativitást helyezték teljesen új perspektívába, másrészt a történeti forrásként értékelt nem-rabbinikus szövegek hitelének rabbinikus források fölé emelésével ezen utóbbiak leértékelődését idézték elő. Ezek a tudósok a historizmus keretében a Szóbeli Tant és kodifikátorait a szövegek megteremtőjének, s nem pedig átadóinak, továbbítóinak tekintették, azaz – a tradicionalitásra törekvő zsidóság felől szemlélve – az új zsidó tudományosság a historizmus módszerét alkalmazva a sálselet hákábbálával való szembehelyezkedést testesítette meg. A Wissenschaft des Judentums úttörőit sokszor antirabbinikus hangvétel jellemezte. Orthodox szemszögből így az új zsidó tudományosság korai képviselői arra használták fel a Wissenschaftot, hogy a szokások történeti gyökereinek felmutatásával felbomlasszák a hagyományos normákat és a történeti fejlődésre való hivatkozással igazolják az általuk szorgalmazott reformokat. Ez – ahogyan arra Assaf Yedidya rámutat – gyakran járt a szokások közötti szelekcióval: amíg „a régi hamisítatlan szokásokat” az őket megillető jogos helyre kívánták emelni, addig a helytelenek nyilvánított, általánosan elterjedt szokásoknak az elvetését szorgalmazták. A 19. század második felében a rabbi-szemináriumok és különböző zsidó társaságok alapításával a Wissenschaft des Judentums irodalma és tradicionális zsidó értékekről vallott nézetei mindenki számára elérhetővé váltak, és csakhamar népszerűek is lettek. A Wissenschaft által képviselt kritikai módszer azonban összegyeztethetetlen volt a tradicionális zsidó tanulási móddal, historizmusa pedig azzal a szemlélettel, hogy a vallási autoritások jövőbeni döntései is részét képezik annak a Tannak, amelyet Mózesnek az Örökkévaló a Szinájnál adott át.⁵⁶ Ezek a tendenciák az *Egyenlőség* tudománynépszerűsítő rovataiban is kirajzolódtak, hatásukat pedig az irodalmi, nosztalgikus alapokra helyezett régi-új magyar-zsidó identitás szimbólumává tett nagykallói „magyar chászidizmus” 1930-as években bekövetkezett fővonalba kerüléséig éreztették.

Szabolcsi Miksa változó attitűdöt képviselve különböző tudományos, irodalmi és történeti értelmezéseket vonultatott fel a chászidizmus és csodarabbik témakörében, amelyek értelmüket célzatos használatukban nyerték el. Ezeknél kronológiai ív mentén elrendeződő attitűd- vagy stratégiaváltásról nehéz volna beszélni.

56 YEDIDYA 2010. 69-71, 77, 79, 85, 88.

IRODALOM

ABREVAYA STEIN, Sarah

2004 *Making Jews Modern* The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.

ÁGAI Adolf

1900 Régi naplók. (Az én szüleim). *IMIT-évkönyv*. 22-42.

ANTTONEN, Pertti J.

2005 *Tradition through Modernity* Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Finnish Literature Society, Helsinki.

BIEMANN, Asher D.

2001 The Problem of Tradition and Reform in Jewish Renaissance and Renaissancism. *Jewish Social Studies* 8. (1), Fall 2001 (New Series). 58-87.

BRUNNER, Edward M.

2000 Az etnográfia mint narratíva. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4*. A történelem poetikája Kijarat Kiadó, Budapest. 181-197.

FEJTŐ Ferenc

2000 *Magyarság, zsidóság*. Zeke Gyula közreműködésével História Könyvtár Monográfiák 14. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

FENYVES Katalin

2010 *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Corvina Kiadó, Budapest.

GLÄSSER Norbert

2012 Ateres z'kénim: A vallási szocializáció családképe a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó diskurzusaiban. In: Csipak Árpád (szerk.): *Pléróma 1947-2012: Dr. Rokay Zoltán 65. születésnapján szabadkai, óbecsei és budapesti tanítványai*. Lux Color Printing – Szulik Alapítvány, Óbecse. 77-108.

GLESZER Norbert – ZIMA András

2009 „A világosság örök forrása” A hagyomány fogalma a zsidó felekezeti oktatás sajtóvitáiban. *Ethnographia* 120. (4). 333-353.

GYURGYÁK János

2001 *A zsidókérdés Magyarországon*. Politikai eszmetörténet. Osiris Kiadó, Budapest.

HERZBERG-FRÄNKEL, Leo

1898 Galícia népelete - A zsidók. (Fordította: Katona Lajos) In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. Galícia kötete, XVI. kötet. A Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest. 476-501.

Hess, Jonathan M.

2007 Leopold Kompert and the Work of Nostalgia: The Cultural Capital of German Jewish Ghetto Fiction. *The Jewish Quarterly Review* 97. (4), (Fall 2007). 576–615.

HOFFER Tamás

2009 Magyarország a Kronprinzenwerkben. *Néprajzi Értesítő* 91. 109-132.

HYMAN, Paula E.

1993 Traditionism and Village Jews in 19th-Century Western and Central Europe: Local Persistence and Urban Nostalgia. In: Wertheimer, Jack (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era.* The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem. 191-201.

JELENIK, Yeshayahu A.

2007 *The Carpathian Diaspora* The Jews of Subcarpathian Rus' and Munkacschevo, 1848-1948 East European Monographs. Columbia University Press, New York.

KARÁDY Viktor

2000 Vallási szegregáció és iskolai piac: más vallású diákok a felekezeti gimnáziumokban (1867-1944). In: Karády Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945)* Történeti-szociológiai tanulmányok. Replika könyvek 6. Replika Kör, Budapest. 169-192.

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába.* Antropos. Csokonai Kiadó, Debrecen.

KOMLÓS Aladár

1997 *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig.* I. kötet. A Magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században. Múlt és Jövő Könyvek. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

KONRÁD Miklós

2005 A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón. *Századok* 2005 (6). 1335–1369.

KÓSA László

2002 A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a XIX. században. In: Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig II.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 250-267.

Löw, Leopold

1859 Zur Geschichte der Juden in Ungarn. II. Vergangenheit und Gegenwart der Chasidäer. *Ben Chananja.* 145-157.

MEYER, Michael A.

2004 Two Persistent Tensions within Wissenschaft des Judentums. *Modern Judaism* 24. (2). 105-119.

N.N.

1893 Csodarabbi. In: *A Pallas Nagy Lexikona.* Az összes ismeretek Enciklopédiája tizenhat kötetben (Burgos-Damjanich) IV. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. 751.

N.N.

1912 Csodarabbi. In: *Révai Nagy Lexikon* Az ismeretek enciklopédiája. (Csata-Duc) 5. kötet (Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest. 122.

N.N.

1959 Csodarabbi. In: *A Magyar Nyelv Értelmező szótára*. Szerk: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Első kötet A-D, Akadémiai Kiadó, Budapest. 914.

OIȘTEANU, Andrei

2005 *A képzeletbeli zsidó a román (és kelet-közép-európai) kultúrában*. Imagológiai tanulmány. Fordította: Hadházy Zsuzsa. Kriterion, Kolozsvár.

PAKSA Katalin

1991 A népdal a 19. századi polgári életben és tudományban. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat* tanulmánygyűjtemény. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 24-35.

PREPUK Anikó

1997 *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

RAPOPORT-ALBERT, Ada

1997 Preface. In: Ada Rapoport-Albert (ed.): *Hasidism Reappraised*. The Littman Library of Jewish Civilisation, London – Portland, Oregon. V-VII.

RECHTER, David

1996 „Bubermania” The Jewish Youth Movement in Vienna, 1917-1919. *Modern Judaism* 16 (1). 25-45.

SELTMANN Rezső

2000 Mezei Ernő In: Ujvári Péter (szerk.): *Magyar zsidó lexikon*. Makkabi Kiadó, Budapest. 591.

UJVÁRI Péter (szerk.)

2000 *Magyar zsidó lexikon*. Hasonmás kiadás. [1929.] Makkabi, Budapest.

WODZIŃSKI, Marcin

2009 *Haskala and Hasidism in the Kingdom of Poland* A History of conflict. First published 2005. The Littman Library of Jewish Civilization, Oxford.

YEDIDYA, Assaf

2010 Orthodox reactions to “Wissenschaft des Judentums”. *Modern Judaism* 30. (1), February 2010. 69-94.

ZIMA András

2008 Cult or spirit? Integration strategies and history of memory in Jewish groups in Hungary at the turn of the 19th-20th century. *Acta Ethnographica Hungarica* 2008 (2). 243-262.

GLÄSSER, NORBERT

SAVAGES OR BLISSFUL BELIEVERS?

The ways of maskil criticism about the "miracle-working rabbi"
in the main weekly of Neolog movement until 1918

Modernity and enlightenment fundamentally changed the relationship between religion, community, individual and the State. Haskalah, the Jewish enlightenment that appeared at the turn of the 18th-19th centuries brought the adoption of the enlightened values of western society. Hungarian Neology, consciously modernising and supported by the authorities and political elite, joined in the general discourses of Jewish enlightenment and attacked the models of the traditional Jewish way of life. *Egyenlőség*, the weekly paper of Neology, became one of the important attitude-shaping forums of this effort. Orthodox rabbinical prestige striving for traditionality was attacked in its pages, as well as the Orthodox institutional system that became officially independent from 1871. The image of the miracle-working rabbis of Galicia supplied the binary opposition of its own values for Neology. The Meturgeman column of *Egyenlőség* referred in its name to the correct translation and correct interpretation of the sacred texts, while the tradition was subjected to rational critique on its pages. Hasidism, as the classical example of backwardness, was regarded as the absolute opposite of the ideal type of modern Jewish Neology. The Neology press *Egyenlőség* (Equality), in the spirit of the rationalism of the Enlightenment, its empirical demand and historical attitude, often rationalised religious traditions as folklore or part of the religious historical past. The Orthodox press also criticised this, often in the form of strongly worded letters from readers in defence of the Sacred Torah and the religious authorities.

Munkácsi zsánerkép